

представити мовну ситуацію, як структурований соціолінгвістичний об'єкт, який визначається єдиним мовним розвитком усього регіону. Ясна вистава про своєрідність лінгвістичної ситуації, баланс інтересів різних груп населення, розвиток мов під впливом нової мовної політики дають можливість народам зберегти свою самобутність у своєму інформаційному просторі, а кожної особистості її мовні права й культурні орієнтації.

Джерела та література

1. Конституція України. – Х.: ООО 2008. – 64с.
2. Емірова А.М. Кримськотатарська мова: наслідку геноциду //історія й сучасність (до 50 - річчя депортації кримськотатарського народу). - Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ - 13-14 травня 1994 р.) – Київ, 1995. – С. 50-53.
3. Емірова А.М. Крим – любов і біль моя (Проблеми відродження кримськотатарської культури). - Сімферополь: Кримське учебно - педагогічне державне видавництво, 2000. – 160 с. На російській мові.
4. Гак В.Г. До типології форм мовної політики //Питання мовознавства. – М.: Наука, 1989. –№5. –С.107 - 108.
5. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Рамкова конвенція Заради Європи про захист національних меншин. Механізми реалізації в Україні та Миколаївській області: Збірник доповідей молодіжної студентської науково - практичної конференції. – Миколаїв: Вид - в "Іліон", 2007.
6. Газета Кримська правда - Точка зору "Мова - це теж політика" - Валерій Терещенко.
7. Права людини в Україні: Збірник доповідей молодіжної студентської науково - практичної конференції. – Миколаїв; Вид - в "Іліон", 2007. - 172с.

Іконнікова М.В.

АНТИУТОПІЧНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕНОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У сучасному літературознавстві утвердилась думка про те, що жанр у процесі історичного розвитку переносить у кожен наступну добу свій генетичний код, так звану "пам'ять жанру", за образним визначенням М. Бахтіна [2, с. 122], жанрове ядро, жанрову матрицю [5, с. 55], тощо. Н. Копистянська у фундаментальній монографії "Жанр, жанрова система у просторі літературознавства" аналізує сукупність і взаємозв'язок у жанрі "стійких принципів організації всіх змістових і формальних жанроформуючих компонентів в єдине естетичне ціле..." [6, с. 34]. Щоправда, вже в добу романтизму у розумінні жанру формується й протилежна позиція, згідно з якою актуалізується розмитість, хиткість жанрових меж і нетривалість дії усталених жанрових канонів. У працях представників сучасного постструктуралізму і деконструктивізму йдеться про кризу й девальвацію жанрової категорії і на зміну поняттю жанр висуваються поняття "письмо" (Ж. Дерріда), текст (Р. Барт, Ю. Крістева) тощо. Справді, жанри надто динамічно розвиваються і художньо-естетичні параметри окремих жанрів часто змінюються, однак тривалість історичного життя таких жанрових форм, як, скажімо, поема чи роман, засвідчує стійкість їх жанрових ознак, а відтак незмінність змістово-формального ядра жанру. Водночас слід пам'ятати про те, що будь-який жанр синтезує константи й релевантні ознаки, а на його еволюцію впливає ціла низка власне літературних і позалітературних чинників.

Більшістю сучасних фахівців у сфері генології універсальною методологічною концепцією, що може слугувати своєрідною інтеграційною основою для найрізноманітніших генологічних конструкцій, визнається жанрова теорія М. Бахтіна. Її фундаментально-креативні положення так чи інакше використовують у своїх концепціях Б. Іванюк, Н. Копистянська, Н. Тамарченко, Р. Шлайфер та ін.

Універсальність бахтінської теорії жанру полягає, по-перше, в тому, що вона дозволяє зняти доволі стійку суперечність між двома прямо протилежними підходами до категорії жанру – змістового і формального – і встановити між ними діалектичний взаємозв'язок, адже Бахтін стверджує ідею двоякої зорієнтованості жанру (в "тематичній дійсності" і в "дійсності читача"). По-друге, як слушно зауважує Н. Тамарченко, створена Бахтіним теорія "тривимірного конструктивного цілого" синтезує три основні традиції розуміння жанру в європейській поезії – як 1) визначеного горизонту читачього очікування, 2) певної картини чи образу світу; 3) особливого типу художньої структури, що виникає на межі естетичної реальності й позаестетичної дійсності, в якій перебуває читач-глядач, і формується як специфічний простір-час взаємодії двох світів [9, с. 17]. По-третє, в межах бахтінської концепції виникає можливість вивести загальні критерії співвідношення канонічних і неканонічних жанрових форм на підставі співвідношення понять "канон" / "внутрішня міра жанру". Нарешті, ідеї Бахтіна про діалогічну природу людської культури й усіх її феноменів значною мірою сприяли зміні домінуючих уявлень про жанр як систему ознак на сучасний підхід до жанру як форми специфічної "літературної конвенції", що особливо наочно постало в дослідженнях представників школи рецептивної естетики.

У сучасних літературознавчих і культурологічних дослідженнях доказово стверджується, що антиутопія є феноменом, похідним від утопії [1; 4; 7], і власне антиутопічний дискурс формувався на основі утопічного модусу культури [3; 8; 10]. Результати цього процесу засвідчує художньо-філософський досвід другої половини ХХ сторіччя, у якому віддзеркалився складний шлях людського духу від захоплення утопічними

ідеями (А. Бретон, А. Богданов, С. Лем) до повного неприйняття й критики утопізму (К. Мангейм, Г. Маркузе, О. Хакслі, Дж. Орвел).

Слід наголосити, що утопічні й антиутопічні прояви можуть мати в індивідуально-авторському художньому світі не тільки імпліцитний загальнолітературний, але й експліцитно-виражений, локальний, ідейно, сюжетно або жанрово обумовлений характер. На рівні ідеї твору даний феномен може існувати як вираження авторського утопізму щодо вдосконалювання міжособистісних взаємин, поліпшення окремих сфер життя, гармонізації внутрішнього світу особистості. Класична література дає численні приклади побутування утопічних і антиутопічних ідей у літературних текстах. Наприклад, у романі Ф. Достоєвського "Злочин і кара" ідея про абсолютну волю й уседозволеність для обраних, котру намагається довести Раскольников, є утопічною за своїм змістом й антиутопічною в плані авторської оцінки. Будучи важливим елементом індивідуально-авторської художньої концепції, розвінчання цієї ідеї пов'язане з розкриттям у романі важкого шляху духовної кризи та переродження героя й органічно вписується в напружені екзистенціальні пошуки письменником сутності людського буття, співвідношення доброго і злого в людині. Про складну природу утопічно-антиутопічного дискурсу в творчості Достоєвського говорять, зокрема, численні вставні сюжети й розлогі міркування протагоністів та оповідачів у його творах ("Легенда про Великого Інквізитора" у "Братах Карамазових", теорія Версілова з роману "Підліток", категоричне заперечення промислово-прагматичної утопії в "Зимових нотатках про літні враження").

Спробу обґрунтувати категорію "антиутопічності" здійснено в дисертації О. Євченка "Драма антиутопія. Генезис. Поетика", виконаній на багатому текстовому матеріалі. Дослідник розглядає антиутопічність як "деформоване зображення реально існуючої тенденції буття внаслідок її сатиричного осмислення й переосмислення" [4, с. 6] і вживає це поняття в декількох значеннях: як "літературний принцип" і як "світоглядну категорію" [4, с. 7]. Однак, як слушно наголошує С. Безчотнікова, поняття "антиутопічність" і "антиутопізм", уведені в науковий обіг О. Євченко, не можуть бути розглянуті за аналогією з категорією "утопізм", тому що вони завжди залежні від утопічного, характеризуються й виявляють себе через відношення до нього. Утопічні ідеї й проекти належать до сфери умоглядних і гіпотетичних припущень і виражаються в літературі на рівні ідейно, сюжетно й жанрово обумовлених форм за допомогою художнього відображення дійсності. Поетика антиутопії є засобом втілення умоглядних утопічних теорій; через "істини мистецтва" вона наближає читача до "істин життя" й існує тільки як феномен художньої літератури [3, с. 59].

З упевненістю можна стверджувати, що утопічні й антиутопічні уявлення в історії літератури співіснують паралельно і розвиваються взаємозалежно. На спільність першоджерел, пов'язаних з формуванням основ етики, вказує поширення образів пекла і раю в різних фольклорних і міфологічних текстах. Однією з перших звернула на це увагу відома представниця архетипної критики Мод Бодкін, яка у праці "Архетипні моделі у поезії" вказала на позачасові (антиномічні) онтологічні архетипи у контрасті з моделлю "нового народження" (the Rebirth pattern).

Достеменно з'ясовано, що жанрова матриця утопії, як генетично обумовлений комплекс найбільш характерних ознак, сформована у творах Платона "Держава" і "Закони". У дослідженнях з філософії, історії, культурології, літературознавства творчість античного автора неодноразово кваліфікувалася як вихідна модель європейського утопізму і висловлювалася думка про те, що через полемічні відносини з утопією Платона може бути оцінена вся утопічна й антиутопічна література. Платон є автором не тільки першої літературної утопії, але й антиутопії (діалог "Критій"). Спробу більш докладно розглянути дану проблему здійснено С. Безчотніковою [3, с. 60]. Додамо до цього, що антиутопічними ідеями просякнута й творчість знакового давньогрецького комедіографа Аристофана.

Становлення власне літературної утопії й утвердження жанрового канону утопії відбувається у XVI - XVII століттях після публікації і швидкого поширення "Утопії" Т. Мора. У цей самий час з'являється й низка антиутопічних творів, хоча не всі дослідники схильні трактувати їх саме так. Наприклад, твір Т. Гоббса "Левіафан" (1651) у деяких довідково-енциклопедичних і наукових видань оцінюється як своєрідний коректив соціальних утопій Т. Мора, Ф. Бекона, Т. Кампанелли. Серед перших антиутопічних творів також називаються "Байка про бджіл, або часткові пороки – загальна користь" Б. Мандевіля (1714), "Мандри Гуллівера" Дж. Свіфта (1726), "Расселас, принц Абіссінський" С. Джонсона (1759). Зокрема, в "Мандрах Гуллівера" Дж. Свіфт намагається спростувати думку про визначальність і всепереможність людської доброти, одну з центральних ідей ліберально-просвітницької доктрини, вказуючи, що він вона є плодом людської гордині. Суспільство того часу з радістю відмовилося від поняття непозбутності первородного гріха. Свіфт повертав до нього своїх освічених сучасників і показував їм, переконаним у тому, що лише представники нижчих шарів суспільства схильні до аморальних вчинків, – всі їхні шляхетні манери, думки, емоції лише злегка прикривають жорстокість їхню.

У сучасному літературознавстві склалася традиція, згідно з якою антиутопія традиційно розглядається як антитеза утопії, пародія на утопічні твори, утопічні проекти та гіпотези. Зрозуміло, що підставу для такого розуміння створює в першу чергу етимологія слова. Префікс анти- привносить у семантику слова значення, що виражає протилежність, ворожість чомусь, спрямованість проти чогось.

Більш складним є питання про сутність понять утопії й антиутопії. Досить поширене твердження, що походження терміна "антиутопія" пов'язано виключно з літературою XX століття. Більш точним і гнучким видається нам підхід С.В. Безчотнікової, яка говорить про актуалізацію жанру утопії в соціально-

історичному контексті доби Просвітництва, антиутопії – Новітнього часу, оскільки розвиток утопічного й антиутопічного жанрів відбувався в історії світової літератури паралельно. Цей факт підтверджують і наукові дослідження антиутопій більш ранніх періодів історії літератури, наприклад, у творчості В. Одоєвського, Г. Велса [3, с. 62].

Уперше термін "антиутопія" (точніше, "антиутопіст", англ. – dystopian) використав і таким чином увів у науковий обіг Дж. Стюарт Мілль в 1868 р. для характеристики авторів творів, які мали підкреслено полемічний і прогностичний характер. Незважаючи на те, що поняття антиутопії спершу закріпилося саме в англійському літературознавстві, спеціальні статті під назвою "антиутопія", "антиутопічний" в англійській довідковій і академічній літературі відсутні. Антиутопія розглядається в статтях, присвячених утопії й утопічній літературі, як її різновид. Цей факт зафіксований в англійських довідкових виданнях "Енциклопедія світової літератури ХХ століття" В. Флейчмена, "Нова британська енциклопедія" ("The New Encyclopedia Britannica"), "Американська енциклопедія" ("Encyclopedia Americana"), "Колумбійська енциклопедія" П. Лагаша ("The Columbia Encyclopedia" Ed. by P. Lagasse), а також в академічних словниках.

Слід зазначити, що утопію й антиутопію найчастіше розглядають у соціально-культурологічному вимірі, тобто більшою мірою не як літературний жанр, а як певний напрямок суспільної думки, що має відношення до соціології й філософії. Так, наприклад, Ч. Волш досліджує феномен утопії/антиутопії в контексті ірраціоналістичної філософії, а саме теорії психоаналізу З. Фрейда, зосереджуючи свою увагу на опозиції "раціональне - біологічне". Слідом за З. Фрейдом дослідник робить висновок про двоїсту роль цивілізації: з одного боку, як таку, що стримує в людині саморуйнівні інстинкти, з іншого боку, як таку, що прищеплює людині відразу до всього природного (до природи, до власного тіла), що зводить всю неповторну сутність людини до певного набору функцій, і, в остаточному підсумку, приводить до масових неврозів.

Безсумнівною заслугою Ч. Волша є той факт, що на основі аналізу широкої панорами утопічних і антиутопічних творів століть він систематизує присутні в них основні теми й мотиви, а також виявляє моменти розбіжності утопій і антиутопій у сюжетному плані [10, с. 166-171].

Стосовно поняття "метаутопія", яке використовують на позначення творів, художня структура яких зумовлюється співвідношенням утопічних й антиутопічних ознак, варто підкреслити, що з його допомогою описуються літературні явища не тільки сьогодення, а й давньої літературної історії. Досить сказати, що діалог утопії і антиутопії простежується вже в романі італійця А. Доні "Світи небесні, земні й пекельні", що побачив світ 1551 року, тобто невдовзі після виходу "Утопії" Т. Мора. З-поміж творів ХХ ст. до метаутопії відносять романи "Гра в бісер" Г. Гессе, "Сонячна машина" В. Винниченка, "Утопія 14" К. Воннегута, "Чевенгур" А. Платонова, "П'ятниця, або Тихоокеанський Лімб" М. Турньє.

Отже, в сучасних генетичних концепціях немає одностайності в трактуванні літературного феномену антиутопії. Вона розглядається як 1) самостійний жанр; 2) жанрова модифікація утопії; 3) ідейно-тематичний різновид наукової фантастики. Найбільш плідною ідеєю подальшого вивчення антиутопії слід визнати концепцію метаутопізму, засновану на діалозі утопічного й антиутопічного дискурсів у формуванні жанрового художнього цілого.

Джерела та література

1. Баталов Э. Я. В мире утопии: Пять диалогов об утопии, утопическом сознании и утопических экспериментах. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Худ. лит., 1972. – 470 с.
3. Бесчёрникова С. В. Утопическая парадигма художественного мышления переходной культурной эпохи (на материале русской прозы рубежа ХХ–ХХІ вв.). – Донецк : Лебедь, 2007. – 500 с.
4. Євченко О. В. Драма-антиутопія. Генезис. Поетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 16 с.
5. Иванюк Б. Основные категории теоретической истории жанра // Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики. – Гродно: ГРГУ. – 2005. – Ч. 1. – С. 55 – 57.
6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Ланин Б.А. Анатомия литературной антиутопии // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С. 154-163.
8. Сабат Г. У лабіринтах утопії й антиутопії. – Дрогобич: Коло, 2002. – 160 с.
9. Тамарченко Н. Д. Теория литературных родов и жанров. Эпика. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 72 с.
10. Walsh Ch. From utopia to Nightmare. – N. Y., 1962. – 235 p.